

DOI 10.52363/2414-5866-2023-2-6

УДК 351.777:504.06

*Майстро С.В., д.держ.упр., проф., ННВЦ НУЦЗ України, м. Харків,
ORCID: 0000-0003-3035-4304,*

*Карпенко О.В., д.держ.упр., проф., КНЕУ ім. В. Гетьмана, м. Харків,
ORCID: 0000-0002-9301-7973*

Maistro S., Doctor in Public Administration, Head of the Department of Public Administration for Civil Protection of the National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv,

Karpenko O., Doctor of Science in Public Administration, Full Professor, Chairman of National Economy and Public Administration, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv

**ШЛЯХИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ
ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ**

**WAYS OF TRANSFORMATION OF STATE POLICY IN THE FIELD OF
ENVIRONMENTAL PROTECTION AND ENSURING ECOLOGICAL
SAFETY IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN
INTEGRATION OF UKRAINE**

Охарактеризовано існуючі проблеми, загрози та виклики у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в умовах війни в Україні. Визначено особливості державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в сучасних умовах. Визначено шляхи трансформації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в умовах європейської інтеграції України.

***Ключові слова:** публічне управління та адміністрування, державні механізми, державна екологічна політика, механізми реалізації екологічної політики, цифрові технології, цифровий інструментарій реалізації екологічної політики, штучний інтелект, цифрове суспільство, європейська інтеграція.*

The existing problems, threats and challenges in the field of environmental

protection and ensuring environmental safety in the conditions of war in Ukraine are characterized. The features of state policy in the field of environmental protection and ensuring environmental safety in modern conditions are determined. The ways of transformation of state policy in the field of environmental protection and ensuring environmental safety in the conditions of European integration of Ukraine are determined.

Keywords: *public management and administration, public policy, environmental safety, natural environment, public policy in the field of environmental protection and environmental safety, European integration.*

Постановка проблеми. Першочергова увага до охорони довкілля, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності населення – невід’ємна умова подальшого розвитку сучасної цивілізації, де навколишнє середовище зазнає значного антропогенного навантаження. Одним з найважливіших чинників забезпечення стійкого розвитку країн світу в довгостроковій перспективі є перехід до екологічно орієнтованого зростання, який не тільки покращує динаміку соціально-економічних перетворень, а й сприяє запобіганню та вирішенню екологічних проблем та проблем у сфері охорони навколишнього середовища.

Сучасні екологічні проблеми України та стан навколишнього середовища значною мірою викликані російською військовою агресією проти нашої країни і є тим чинником, під впливом якого держава має спрямовувати свої зусилля у напрямку забезпечення відповідного рівня екологічної безпеки, формувати та реалізувати відповідну державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки, в тому числі враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду особливостей формування та реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, а також визначенню ролі держави в подоланні екологічних загроз та забезпеченні необхідного рівня екологічної безпеки присвятили свої публікації такі вчені, як Андронов В., Бойчук Л., Бредіхіна В., Бугай О., Гетьман А., Коленов О., Солошенко Е., Шульга М. та інші [1; 2; 7; 8].

Однак чимало теоретико-методологічних питань стосовно визначення шляхів трансформації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в умовах європейської інтеграції України залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є визначення шляхів трансформації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в умовах європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне російське вторгнення в Україну триває вже більше 500 днів, протягом яких відбувається безперервна руйнація навколишнього природного середовища. Екологічні наслідки російського вторгнення та численних російських терористичних актів є

жахливими, що вимагає відповідного реагування з боку органів державної влади всіх рівнів, адже з початку війни Міністерством захисту довкілля зареєстровано понад 240 випадків екоциду [6].

Навмисне руйнування російськими військами дамби Каховської гідроелектростанції на одному з найбільших водосховищ Європи призвело до втрати 14,755 км³ прісної води, що становить понад 70% об'єму водосховища. За українськими офіційними даними, у річку Дніпро витекло 150 т нафти, затоплено тисячі гектарів земель і лісів, тисячі людей втратили домівки, тисячі птахів і тварин загинули або опинилися під загрозою зникнення [4].

Згідно з підрахунками, підриг російськими окупантами греблі Каховської ГЕС завдав сільському господарству, енергетиці, житловому фонду, об'єктам транспортної інфраструктури та довкіллю України прямих збитків на близько 2 млрд. дол. США. Майже 3 млн. га лісу в країні були охоплені війною від початку повномасштабного вторгнення, а під окупацією залишається 567 тис. га лісів України. На даний момент окуповано 514 об'єктів природно-заповідного фонду, які перебувають під загрозою зникнення [6].

Окрім того, Україна зараз є найбільш замінованою країною у світі: наразі заміновано понад 100 тис. кв. км території, зокрема сільськогосподарських угідь. З метою запобігання негативних наслідків для довкілля, Україна потребує збільшення потужностей для проведення гуманітарного розмінування, зокрема великої кількості відповідного обладнання та саперів.

За даними Державної екологічної інспекції, за час війни в Україні понад 280 тис. км² території забруднено небезпечними речовинами, а понад 59 тис. га лісів та інших насаджень випалені ракетами та снарядами. Загалом орієнтовні розрахунки збитків, встановлених Державною екологічною інспекцією відповідно до затверджених методик, становлять 2 трлн. 065 млрд. грн. (на початок липня 2023 р.) [6].

Масштаб вищезазначених руйнувань та екологічної шкоди потребує негайних і неординарних дій не тільки з боку держави, а й з боку міжнародного товариства. І в цьому контексті дуже перспективним кроком виглядає створення 29 червня 2023 р. Міжнародної робочої групи високого рівня, яка розглядатиме екологічні наслідки війни в Україні шляхом напрацювання комплексного документу, який охоплюватиме весь комплекс екологічних збитків, заподіяних внаслідок російської військової агресії.

Так, вищезазначена Міжнародна робоча група високого рівня планує зосередитися на трьох основних напрямках роботи:

- оцінюванні шкоди навколишньому середовищу від війни, безпосередніх, а також середньо- та довгострокових загроз здоров'ю людей і навколишньому середовищу загалом в Україні, регіоні та в усьому світі;
- притягненні країни-агресора до відповідальності за екологічні злочини в Україні, включно з обвинуваченнями в екоциді, як у масовій шкоді навколишньому середовищу, і компенсація збитків;
- плануванні зеленого відновлення довкілля та відбудови України

через перехід до зеленої економіки [6].

Цілком можливо, що Міжнародна робоча група високого рівня, яка розглядатиме екологічні наслідки війни в Україні зможе стати ефективним замінником неефективних міжнародних організацій екологічного профілю, що допоможе Україні подолати екологічні наслідки російської військової агресії, а також стане моделлю реагування на виклики для будь-якої країни, яка буде стикатися з екологічними загрозами, аналогічними тим, які зараз нейтралізує наша країна [6].

Активним учасником зазначеної міжнародної групи виступає Європейський Союз, що надзвичайно важливо в умовах процесів європейської інтеграції України, які активно тривають в сучасних умовах.

Проголошені Україною євроінтеграційні прагнення передбачають адаптацію національного законодавства до законодавства ЄС та є міжнародним зобов'язанням, яке передбачено Угодою про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами від 14 червня 1994 р. Відповідно до цієї Угоди Україна зобов'язалася адаптувати діюче та майбутнє законодавство до законодавства ЄС в пріоритетних сферах. Верховна Рада України та Європейський Парламент 16 вересня 2014 р. синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, яка визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні [9].

Загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за період 2014-2022 рр. складає 72%. При цьому, загальний прогрес виконання Угоди за період 2014-2022 рр. за виконавцями складає: Кабінет Міністрів України – 70% заходів виконано; Верховна Рада України – 61% заходів виконано; інші органи державної влади (включає всі органи державної влади, які не належать до законодавчої та виконавчої гілок влади (наприклад: НБУ, НАБУ, СБУ тощо)) – 59% заходів виконано [5].

Тобто можна констатувати, що органи державної влади України за певними сферами та напрямками ще не повною мірою забезпечують імплементацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що потребує відповідного удосконалення державної політики євроінтеграції України з ЄС з метою забезпечення необхідної динаміки сталого розвитку нашої держави в умовах існуючих викликів і ризиків.

Слід зазначити, що загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за період 2014-2022 рр. за напрямом «Навколишнє природне середовище та цивільний захист» один з найбільших серед інших сфер та перевищує середній відсоток (72%) виконання зазначеної Угоди (рис. 1).

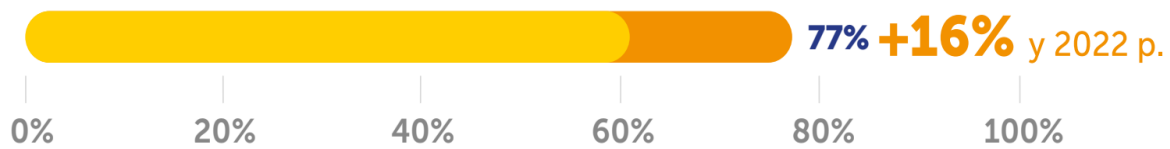

Рис. 1. Виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за напрямом «Навколишнє природне середовище та цивільний захисту», 2014-2022 рр. [5].

Так, з межах подальшої трансформації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в умовах європейської інтеграції України у 2022 р. на законодавчому рівні було прийнято:

- Закон України «Про управління відходами» від 20.06.2022 р. № 2320-IX, який набрав чинності 9 липня 2023 р. і передбачає запровадження дієвих механізмів у сфері управління відходами як на етапі їх утворення та повторного використання компонентів, що мають ресурсну цінність, так і на етапі збирання, оброблення та видалення. Закон базується на принципах та найкращих практиках європейського законодавства, що визначені Директивою Європейського Парламенту та Ради від 19.11.2008 № 2008/98/ЄС про відходи та скасування деяких Директив;

- Закон України «Про хімічну безпеку та управління хімічною продукцією» від 01.12.2022 р. № 2804-IX, прийняття якого дозволить створити законодавче підґрунтя для імплементації в національне законодавство вимог Регламенту ЄС № 1907/2006 стосовно реєстрації, оцінки, авторизації та реєстрації хімічних речовин (REACH) та Регламенту ЄС № 1272/2008 про класифікацію, маркування та пакування речовин і сумішей;

- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами» від 01.12.2022 р. №2805-IX, метою прийняття якого є створення прозорої, простої та зрозумілої системи користування надрами, зменшення надмірного державного впливу на галузь, підвищення конкуренції та легалізація відносин у сфері користування надрами;

- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року» від 09.12.2022 р. № 1134. Стратегія покликана розв'язати основні водні проблеми країни, серед яких: забезпечення рівного доступу до якісної та безпечної для здоров'я людини питної води; досягнення прийнятного екологічного стану вод; запобігання посухам, паводкам та іншим шкідливим діям вод; стале управління водними ресурсами за басейновим принципом [5].

Окрім того, для здійснення оцінки якості атмосферного повітря та заходів щодо його покращення, для зон та агломерацій, в яких рівень забруднювачів перевищує будь-яку з граничних величин чи будь-який цільовий показник або існує ризик такого перевищення, розроблено накази Міндовкілля від 01.08.2022 р. № 268 «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження планів поліпшення якості атмосферного повітря».

З метою забезпечення контролю значних аварій, пов'язаних з небезпечними речовинами, та імплементації Директиви 2012/18/ЄС протягом 2022 р. на державному рівні було прийнято:

- постанову Кабінету Міністрів України від 13.09.2022 р. № 1030 «Деякі питання ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки»;
- розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.10.2022 р. № 985-р «Про затвердження планів управління ризиками затоплення на окремих територіях у межах районів басейнів річок», з метою імплементації Директиви 2007/60/ЄС [5].

Протягом 2022 р. здійснювалися заходи щодо приєднання України до Механізму цивільного захисту (МЦЗ) ЄС, а саме: сторони узгодили алгоритм приєднання України до МЦЗ ЄС, зокрема українській стороні було передано Опитувальник щодо самооцінки рівня готовності до міжнародного співробітництва в сфері цивільного захисту та управління кризовими явищами та проєкт Угоди між Європейським Союзом, з одного боку, та Україною, з іншого боку, щодо участі України в МЦЗ ЄС. Дорожню карту, щоб офіційно стати частиною системи Механізму цивільного захисту ЄС, Україна отримала восени 2022 р., а вже 20 квітня 2023 р. у межах Міжнародного саміту міст і регіонів відбулася церемонія підписання угоди про вступ України в систему МЦЗ ЄС [5].

Слід зазначити, що Механізм цивільного захисту Європейського Союзу – найбільша у світі система надання міжнародної координованої оперативної допомоги при надзвичайних ситуаціях, яка включає різноманітні ресурси та форми допомоги від 28 країн-членів та низки країн-кандидатів на вступ у ЄС. Від початку повномасштабного вторгнення у межах Механізму цивільного захисту Україна отримала понад 70 тис. т допомоги від країн ЄС – від продуктів харчування та медикаментів до обладнання для розмінування та спецтехніки [10].

В цілому, приєднання до Механізму цивільного захисту ЄС дає змогу Україні повноцінно використовувати всі існуючі механізми, інструменти та програми Євросоюзу для розвитку національної системи цивільного захисту та залучення відповідної допомоги, що, безумовно, сприятиме протидії та ефективній ліквідації надзвичайних ситуацій, охороні довкілля та забезпеченню

екологічної безпеки нашої країни.

В подальшому трансформація державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в умовах європейської інтеграції України має реалізовуватися шляхом прийняття на законодавчому рівні та впровадження в діючу практику таких документів:

- проєкту Закону України «Про водовідведення стічних вод населених пунктів» реєстр. № 6478 (прийнято Верховною Радою України 1 липня 2022 р. за основу в першому читанні);
- проєктів Законів України «Про упаковку та відходи упаковки», «Про відходи видобувної промисловості», з метою подальшого розвитку законодавчого регулювання сфери поводження з відходами;
- проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля» (реєстр. № 7327 від 28.04.2022), який слугуватиме необхідною передумовою створення системи інформування громадськості в процесі прийняття важливих рішень у сфері екології, та доступу до екологічної інформації;
- розміщення модуля проведення державної реєстрації операторів у Єдиному реєстрі на Єдиній екологічній платформі «ЕкоСистема» (електронного Єдиного реєстру з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів, яка створювалася протягом 2022 р. за підтримки уряду Німеччини через Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ) у рамках проєкту «Підтримка встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів (СТВ) в Україні») [5].

Окрім того, важливим напрямом трансформації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в умовах європейської інтеграції України має стати стратегічна екологічна оцінка (СЕО), яка передбачає оцінку ймовірних екологічних наслідків (включаючи наслідки для здоров'я) та охоплює визначення завдань екологічного звіту, його підготовку, роботу з громадськістю та консультації, а також врахування екологічного звіту, результатів роботи з громадськістю та консультацій у законодавчих актах, стратегічних планах або державних програмах [11].

Отже, подальше формування та реалізація сучасної державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в умовах європейської інтеграції України має відбуватись шляхом: об'єднання зусиль органів державної влади всіх рівнів, органів місцевого самоврядування, екологічних організацій (в тому числі міжнародних

та європейських), екологічних активістів тощо в протидії та боротьбі з екологічними злочинами, які вчиняються російськими військами в Україні; стабілізації і поліпшення стану довкілля шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку країни; удосконалення нормативно-правової бази державної системи екологічного моніторингу і приведення її у відповідність із рекомендаціями міжнародних організацій і директив ЄС у цій сфері; удосконалення державного управління у сфері забезпечення екологічної безпеки як необхідної складової національної безпеки країни; координації зусиль у зазначеній сфері не тільки органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, але й громадських організацій, бізнесу, науковців, експертного середовища, засобів масової інформації; активне застосування механізму публічно-приватного партнерства та реалізація відповідних проектів у сфері охорони довкілля (в країнах ЄС значна кількість проектів публічно-приватного партнерства реалізується в таких сферах, як захист навколишнього середовища, водні ресурси, рекреаційні об'єкти інші сфери природоохоронної діяльності [3]); розробка та реалізації екологічних програм, спрямованих на поліпшення якості повітря, води, ґрунтів, розвиток заповідної справи та створення цілісної екологічної мережі у відповідності з існуючими європейськими стандартами.

Висновки. Таким чином, сучасна екологічна ситуація в Україні вказує на необхідність переходу в подальшому до стійкого екологічно збалансованого розвитку держави з відповідним забезпеченням таких стратегічних пріоритетів: збереження навколишнього середовища та зменшення тиску на довкілля, екологізація всіх галузей економіки, заміщення традиційних джерел енергії шляхом розвитку екологічно чистих видів енергії, запровадження сучасних методів та стандартів утилізації усіх видів відходів. Державна політика у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки в умовах європейської інтеграції України має охопити усі галузі та сфери суспільної діяльності, а головним її завданням має стати мінімізація антропогенного впливу на довкілля та підвищення відповідальності суб'єктів, які є загрозою екологічній безпеці країни у відповідності з існуючими європейськими стандартами у цій царині.

Звісно, справжні масштаби шкоди довкіллю, екології та громадянам від війни в Україні будуть встановлені після перемоги. Екологічна шкода, яка завдана російською війною в Україні, має бути юридично зафіксована, кожен злочин – чітко визначений і задокументований, а країна-агресор – притягнута до відповідальності за екологічні злочини та соціальні втрати, що дозволить, в тому числі, відбудувати та відновити нашу державу на засадах охорони навколишнього природного середовища та забезпечення необхідного рівня

екологічної безпеки, що й буде предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Андронов В.А., Майстро С.В. Напрями трансформації державної екологічної політики в умовах європейської інтеграції України // Державне будівництво. 2014. № 2. URL : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2014-2/doc/2/01.pdf>.

2. Бойчук Л. Д., Солошенко Е. М., Бугай О. В. Екологія і охорона навколишнього середовища : навчальний посібник. Суми : Університетська книга. 2003. 284 с.

3. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. К.: НІСД, 2009. 336 с.

4. Заява Міжнародної робочої групи високого рівня щодо екологічних наслідків війни. URL : https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/21/45573ab64ccc50a740903a2cc99d1422_1688071285.pdf.

5. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2022 рік. К. 2023. 102 с. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf.

6. Леонов О. Про екологічні наслідки військової агресії росії та перспективи їх подолання. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3732026-pro-ekologichni-naslidki-vijskovoї-agresii-rosii-ta-perspektivi-ih-podolanna.html>.

7. Майстро С.В., Коломен О.М. Проблеми та протиріччя державної екологічної політики на регіональному рівні // Державне будівництво: зб. наук. пр. Х., № 1 / 2014. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2014-1/doc/2/02.pdf>.

8. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні : навч. посіб. / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. Л. Бредіхіна та ін. Х. : Право, 2012. 296 с.

9. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu>.

10. Україна приєдналася до системи цивільного захисту ЄС. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3698523-ukraina-priednalasa-do-sistemi-civilnogo-zahistu-es.html>.

11. Strategic Environmental Assessment of Policy, Plan, and Program Proposals: CIDA Handbook. Canadian International Development Agency. 2004. 19 p.

References:

1. Andronov V., Maistro S. Directions of transformation of the state environmental policy in the conditions of the European integration of Ukraine. [Napryamy transformatsiyi derzhavnoyi ekolohichnoyi polityky v umovakh yevropeys'koyi intehratsiyi Ukrayiny]. State construction. 2014. No. 2. URL:

<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2014-2/doc/2/01.pdf>.

2. Boychuk L., Soloshenko E., Bugai O. Ecology and environmental protection: study guide. [Ekolohiya i okhorona navkolyshn'oho seredovyschcha]. Amounts: University book. 2003. 284 p.

3. Jalilo Y. Theory and practice of forming an effective economic strategy of the state. [Teoriya ta praktyka formuvannya efektyvnoyi ekonomichnoyi stratehiyi derzhavy]: monograph. K.: NISD, 2009. 336 p.

4. Statement of the International High-Level Working Group on the Environmental Consequences of War. [Zayava Mizhnarodnoyi robochoyi hrupy vysokoho rivnya shchodo ekolohichnykh naslidkiv viyny]. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/21/45573ab64ccc50a740903a2cc99d1422_1688071285.pdf.

5. Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU for 2022. [Zvit pro vykonannya Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu ta YES za 2022 rik]. K. 2023. 102 p. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf.

6. Leonov O. On the ecological consequences of Russia's military aggression and prospects for overcoming them. [Pro ekolohichni naslidky viys'kovoyi ahresiyi rosiyi ta perspektyvy yikh podolannya]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3732026-pro-ekologichni-naslidki-vijskovo-agresii-rosii-ta-perspektivi-ih-podolanna.html>.

7. Maistro S., Kolyenov O. Problems and contradictions of the state environmental policy at the regional level. [Problemy ta protyrichchya derzhavnoyi ekolohichnoyi polityky na rehional'nomu rivni]. State construction: coll. of science Kh. Ave., No. 1 / 2014. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2014-1/doc/2/02.pdf>.

8. Legal regulation of environmental safety in Ukraine: training. manual. [Pravove rehulyuvannya ekolohichnoyi bezpeky v Ukrayini]. A. Hetman, M. Shulga, V. Bredykhina and others. Kh.: Pravo, 2012. 296 p.

9. Association Agreement between Ukraine and the EU. [Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu ta YES]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu>.

10. Ukraine joined the EU civil protection system. [Ukrayina pryednalasya do systemy tsyvil'noho zakhystu YES]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3698523-ukraina-priednalasa-do-sistemi-civilnogo-zahistu-es.html>.

11. Strategic Environmental Assessment of Policy, Plan, and Program Proposals: CIDA Handbook. Canadian International Development Agency. 2004. 19 p.